

Könyvszemle

*Rendszer, egyensúly, érték:
régi-új kulcsfogalmak
Kornai János új könyvében**

Kornai professzor gazdag életművének fontos új állomása ez a könyv. Azok közé tartozom, akik Kornai Jánosnak valószínűleg valamennyi munkáját olvasták. Ezért azt hiszem, hogy joggal mondhatom: egy hihetetlenül gazdag tudományos pályafutás újabb fontos eseményének részesei vagyunk.

Az életműről

A mű nem váratlanul és nem véletlenül került elénk, hanem nagyon is szerves átmenetek láncolatán keresztül. Kornai professzor évtizedek óta vizsgálja, elemzi a gazdasági rendszerek természetét. Ez életművének vezérfonala, és e folyamatban újabb és újabb fontos megállapításokra jut. A „túlzott központosítás” óta mind a mai napig, együtt haladva a történelemmel a szocializmus, az átmenet, a kapitalizmus, tehát a megtapasztalt rendszerek valamennyi változatának vizsgálatában, maradandót alkotott. Nagyon szívesen mennék bele munkásságának történeti elemzésébe. Szeretem ezt felidézni, néha szoktam a diákoknak beszélni a fejlődési vonalról, amelynek mentén Kornai publikációi egymást követték. Tehát arról, hogyan lehet levezetni, mondjuk,

* A Rajk László Szakkollégiumban 2011. szeptember 20-án tartott könyvbemutatón elhangzott előadás szerkesztett változata.

A hiány-t az Anti-equilibrium-ból és így tovább. Ez egy szervesen alakuló tudományos mondanivaló, amivel most nyilván nem tudunk részletesen foglalkozni, de szeretném felhívni a figyelmet ezen belül három olyan jelenségre, az életmű három olyan tulajdonságára, amik véleményem szerint meghatározók.

Az egyik a gazdasági rendszerelméletre építés, az a felfogás, amely a maga egészében és komplexitásában rendszerként fogja fel a gazdaságot, a gazdaság jelenségeit, ezek változásait. Szemben a közgazdaságtan nagyon sok olyan szerzőjével, akik kétségtelenül maradandót alkothattak azzal, hogy egy-egy részterületnek vagy a gazdaság valamilyen jelenségének a vizsgálatával foglalkoztak, Kornai magát a komplexitást ragadja meg. Művei átfogó gondolkodási keretet adtak és adnak generációk számára arra, hogy elhelyezzék, összefüggésekbe ágyazzák azt, amit látnak, amit olvasnak. Ennek a keretadásnak, a belőle következő gondolkodási lehetőségnek aztán megvannak a gyakorlati és elméleti következményei a közgazdász társadalom számára.

Kornai János munkásságának egy másik fontos jellemzője számomra az egyensúly kérdésének középponti volta, ami akkor is érvényesül, amikor nem célzottan arról beszél. Az egyensúly általában véve is központi fogalma a közgazdaságtannak (ha nem „a” központi fogalma). Azok az állítások, tételek, amelyek Kornai életművében megfogalmazódnak, azt gondolom, nagyon fontosak

annak megértése szempontjából, hogy mi is ennek a központi fogalomnak a valódi helye és jelentősége a gazdaság rendszerében. Igen fajsúlyos az a megállapítás, ami lényegileg több helyen megjelenik a könyvben, de explicit módon is meg van fogalmazva: az egyensúlytalanság gerjeszti a fejlődést. Ez hallatlanul fontos akkor, amikor az a közkeletű felfogás, hogy az egyensúly lényegében önhelyreállító folyamatok sorozataként jön létre. Hogyan lesz ebből egy olyan fejlődés, amely a mindenkor kibillenésekből adódik, amely kibillenések – éppen ez az egyik lényeges mondanivalója Kornai munkásságának – nem hibái a rendszer működésének, hanem természetes tulajdonságai? Úgy vélem, hogy ez az egyik olyan része a Kornai-életműnek, amivel még sokat fognak foglalkozni a jövőben is, és azt is gondolom, hogy ennek kifejtése még mindig nem kapta meg azt az elismerést a nemzetközi irodalomban, amit megkaphatna, és megkaphatott volna.

A harmadik kiemelés Kornai életművének tartós jellemzői közül az etikai és az értékválasztási kérdések középpontba helyezése, amivel János nem mond sem többet, sem kevesebbet, de ez ugye nagyon sok, hogy a gazdaság a társadalom szerves része (sajnos, gyakran egyszerűsítik ezt sztereotípiává...). Tehát a gazdaságot önmagában vizsgálni, a gazdaságot csak „technikai” alapon elemezni bár nyilvánvalóan fontos, de csak részmegállapításokhoz vezet. Az etikai kérdéseknek és az értékválasztásnak a gazdasági kérdésekkel való összekapcsolása Kornainál nagyon izgalmas következtetésekkel jár. Kitér például a könyvben arra, hogy miért és mennyiben jelentette az átmenet az egyéni szabadság növekedését a volt szocialista országokban. Az a sok vita, ami folyt és folyik az átmenettel kapcsolatban, nagyon sokszor figyelmen kí-

vül hagy olyan jelenségeket, amelyek szinte meghatározóak. Kornai professzor bemutatja, hogy az átmenet egy fél kontinens számára az embereknek az élethez való viszonyát pozícionálta át. Így nyer új tartalmat a keresletkorlátos és az erőforráskorlátos rendszerek különbsége, hiszen ebből eltérő magatartásformák, más életérzések, emberi viszonyok következnek. Ettől kezdve világossá válik, hogy nem csak a gazdasági működés rutin-jait változtatja meg az, hogy az erőforrás- vagy a keresletkorlát határozza be a vállalatok tevékenységének bővülését.

Néhány módszertani sajátosság

A tanulmánykötet négy tanulmányt tartalmaz, amelyek nagyon sok szempontból erősen különböznek egymástól. Találtam azonban négy olyan módszertani jellemzőt, amely átvonul valamennyi tanulmányon, összefogja ezeket, amiknek köszönhetően az ember úgy érzi, hogy tényleg egy gondolati szempontból egységes egészet kapott.

Az első, hogy a felvetett kérdéseket János az elvi kérdésektől, az alapoktól kezdve teljes kifejtésre törekedve tárgyalja. Ez egyébként is sajátossága Kornai munkásságának. Mindig pontosan behatárolja azt, hogy mi lesz az, amivel foglalkozni fogunk. Ezzel világossá teszi, melyek a tárgyalás keretei, és ezeken a kereteken belül a kifejtésben teljességre törekszik. Az innovációs cikk, amelyik az első tanulmány a könyvben, erre kiváló példát ad, ahogyan bemutatja az elvi alapoktól a gyakorlati hatásokig az innovációnak a társadalmi fejlődésben betöltött szerepét.

Egy másik közös tulajdonsága a négy tanulmánynak, hogy következetes szigorúsággal vesz górcső alá olyan sztereotípiákat, amelyek nagyon praktikus módon megjelennek az életünkben, esetleg ökölszabályszerűen

segítenek eligazodni a dolgok menetét illetően, de azért az eltévedés veszélyét elkerülendő érdemesek megvilágításra. Érdemesek rá, hogy foglalkozunk azzal, hogy azok a hétköznapi fordulatok, amiket ezekkel a jelenségekkel kapcsolatban alkalmazunk, mennyire megalapozottak, és mennyire állják meg a helyüket a valóságban? Ebből a szempontból, a példa kedvéért, a kínai fejlődés értelmezését emelném ki a könyvből. Kínával kapcsolatban ma szinte eláraszt bennünket a sok, nehezen ellenőrizhető és gyakran leegyszerűsített információ. A kínai változásoknak az elméletbe és a valóságba való beágyazását a könyv véleményem szerint nagyon tisztán és világosan tárja elénk.

A harmadik kiemelkedő jellemző az, hogy egzakt gondolkodás, pontosságra törekvés, tiszta logikájú kifejtések jellemzik a művet. Ez sem újdonság, hiszen Kornainál a korábbiakban is ezzel találkoztunk, de nagyon fontos példákat látunk itt is. Számomra nagyon fontos volt példának okáért, ahogyan a társadalmi-gazdasági rendszer tulajdonságainak „hajlakként” való értelmezése megjelenik a könyvben. Nagyon komoly és messzemenő elméleti, de akár gazdaságpolitikai következtetések levonására is alkalmat ad, ha elgondolunk azon, hogy amit látunk, az annak a valaminek egy határozott tulajdonsága vagy egy hajlama. E két jellemző egyáltalán nem ugyanazt jelenti, még akkor sem, hogy ha a következmény szemre, látszatra nagyon hasonló, hiszen például az érintett jelenségek befolyásolásának módja, lehetőségei nagyon eltérőek lehetnek.

Végül, de nem utolsósorban fontos tulajdonsága a kötetnek, hogy a tanulmányok nagyon gazdag tényanyagra épülnek. Rengeg adattal, konkrét információval, tényleírásokkal találkozunk, amelyek szemléletes tábláza-

tokban, ábrákban elrendezve remekül segítik a könyv mondanivalójának követését, a gondolatok megértését – és főként alátámasztják azt, amit korábban mondtam, hogy megalapoznak olyan állításokat, amelyekről sokszor csak sztereotípiákban beszélünk.

A módszertani sajátosságok után szeretnék öt tételt tartalmi szempontból kiemelni a könyvből.

Kiemelt tételek

Az első a kapitalizmus természetének, tényleges eredményeinek, korlátainak, realitásainak értelmezése. Napjainkban igen sok szó esik a világban arról, hogy tulajdonképpen mit is várhatunk a kapitalizmustól, mi az egyáltalán, mik azok a tulajdonságok, amelyeknek a fényében meg lehet ítélni a lehetőségeket. Gyakran kérdezzük, hogy mik azok a jelenségek, amelyek pillanatnyi hibáknak, eseményeknek, véletleneknek, és mik azok, amik a rendszer természetének vagy éppen hajlamának következtében állnak elő. Kornainál ezeknek a gondolatoknak a java a válság előtt már megfogalmazódott. Tehát tételei nem a válság hatására jöttek létre, de magukban foglalják a válságra adott válaszokat is, elfogulatlanok, nem a pillanat, hanem hosszú kutatási, megfigyelési folyamat szülte őket. Nagyon mély például az a gondolat (ami kifejezi Kornai vonzódását Joseph Schumpeterhez), hogy a társadalmi fejlődés motorja az innováció, és ez a kapitalizmus sajátja. Azt gondolom, hogy János ezzel a kapitalizmusnak azt a legfontosabb vonatkozását emeli ki, amelynek alapján a kapitalizmusnak mint társadalmi rendszernek az értékelése lehetővé válik. Hiszen ezzel végső soron nem mond kevesebbet, mint hogy mai tudásunk szerint ez az a társadalmi rendszer, társadalmi berendezkedés, amely a fejlődés hordozója, és amitől azt remélhetjük,

hogy a társadalmi folyamatok ezentúl (is) valami jobb irányba fognak menni. Világos, hogy nagyon sokféle módon lehet a mai folyamatokat meg azokat a közelmúltbeli jelenségeket, amelyeket tapasztalatból tanulmányozhattunk, értelmezni. De az olyan alapvető kérdések vizsgálata, mint hogy a technológiai innovációknak milyen szerepük volt a szocializmus bukásában, vagy az az állítás, hogy azt várhatjuk, hogy a technológia további fejlődése további decentralizációhoz vezet, nagyon fontos gondolkodási irányt jelöl ki, s végiggondolva megint az emberhez vezet el. Reményt keltő, hogy végső soron, hosszú távon mégis csak módunk, lehetőségünk lehet arra, hogy egyre jobban saját gondolataink, saját elképzeléseink szerint élhessünk. Nyilvánvaló, hogy ez nem egy olyan társadalmi elemzés, amely választ ad arra, hogy a műveltek és műveletlenek, a szegények és gazdagok viszonya hogyan alakul a társadalomban, kinek milyenek lesznek a lehetőségei – ezeket más munkákban lehet tanulmányozni. De ennek a gondolatnak az általános filozófiai mélysége, az emberi szabadság és a technikai fejlődés ilyen összekapcsolása számomra nagyon fontos.

Egy másik ilyen kiemelendő gondolat az, hogy Kornai a transzformációs recessziót (ez is az ő fogalma) mint teremtő rombolást fogja fel. Ezt a folyamatot mindannyian átéljük, még a teremben jelen lévő legfiatalabbak is. Amikor végbement az átmenet, ami elé az első időszakban hatalmas várakozásokkal néztünk, gyorsan egy nagyon súlyos recesszióba, nagyon súlyos visszaesésbe és társadalmi, gazdasági problémák tömegébe került bele nemcsak Magyarország, hanem valamennyi volt szocialista ország; s többé-kevésbé azóta is csalódtunk vagyunk. Ehhez képest más megközelítésben, számomra legalábbis nagyon

sok szempontból új gondolatokat adva fogalmazódik meg, értékelődik ez a szituáció, ha a teremtő rombolás gondolatára támaszkodunk. Hiszen visszaemlékezhetünk arra, amikor azon gondolkoztunk, hogy mit rontottunk el, hogy az első kormány mit csinált jól vagy rosszul, hogy fogalmunk sem volt róla, hogy hogyan kell privatizálni, hogy magyarázatként szoktuk mondogatni, hogy az emberi társadalom történetében még nem volt olyan eset, amikor egy többségében vagy döntően állami tulajdonra épülő gazdaságból átmentünk egy piacgazdaságba és így tovább. Rengeteg vélemény, értékelés hangzott el arra vonatkozólag, hogy miért történt, ami történt. Én azt hiszem, hogy a schumpeteri teremtő rombolás gondolatának bekapcsolása egy friss és új megközelítés. Különösképpen igaz ez annak fényében, hogy Kornai világosan megfogalmazza: perspektívából nézve, hosszabb távon gondolkodva a teremtés gyorsabb, mint a rombolás. Ez hallatlanul fontos, ha belegondolunk megintcsak abba, hogy tulajdonképpen mi is történik ma a világban.

Nagyon ide kapcsolódik a következő tétel, és azt a bizonyos hosszú távú pozitív várakozást erősíti az a gondolatmenet, az az okozati lánc, amelyben Kornai kifejti, hogy a kapitalizmus, a kapitalista rendszer szükségképpen többletgazdaságot generál. Tehát a többletgazdaság mint a kapitalizmus elválaszthatatlan velejárója, következménye jelenik meg. Nagyon érdekes számomra, aki *A hiány* megjelenését egy rendkívül fontos eszmétörténeti eseménynek tartottam, és tartom most is, hogy most az ott megfogalmazott gondolatmenetnek a tiükörképét látjuk. Le van vezetve egy okozati lánc, aminek a segítségével világos, hogy amennyiben kapitalizmus, akkor többletgazdaság, amennyiben többletgazdaság, akkor fogyasztói szuvereni-

tás és így tovább. Tehát ez egy rendkívül fontos gondolatmenet. Tényleg nagyon sokat segít annak végiggondolásában, hogy mit is és hogyan kell újratemetni ebben a teremtő rombolásban, melyek azok a pozitív és negatív értékek, amelyek megjelennek, és hogyan lehet gondolkodni abban, tenni azért, hogy a pozitív értékek túlsúlyba kerüljenek.

A negyedik kiemelés: az én szívemhez, de főleg szakmai meggyőződésemmhez nagyon közel álló megközelítés az, hogy Kornai János alapvetően a reálszférára épít a jelenségek magyarázatában. Ez számomra üdítő kivétel napjainkban, amikor szinte másról sem esik szó, csak a pénzügyi struktúrákról, amelyeknek a jelentőségét én természetesen nem kívánom vitatni, hiszen az egyszerűen butaság lenne. Tény viszont, hogy elképesztően kevés figyelem fordítódik arra, hogy mi is történik a reálgazdaságban. Mik azok a fejlemények, amelyek következtében, ahonnan a pénzügyi jelenségek egy része legalábbis kiindul, és ahova feltétlenül visszatér. Ha ebből indulunk ki, akkor sokkal gazdagabb magyarázatot tudunk adni a vizsgálható jelenségekre, sőt nagyon sok esetben a virtuális magyarázat helyett valódi magyarázatot adhatunk. Az a tény, hogy a reálgazdaság Kornainál ilyen mértékben előtérbe kerül, lényegesen bővíti számára, számunkra az elemzési lehetőségeket.

Az ötödik kiemelésem az időszűrés. Ennek illusztrálására szeretnék megemlíteni két olyan gondolatot, amelynek nagyon nagy az aktualitása. A könyv természetesen nem a mai magyar vagy nemzetközi gazdaságpolitikáról szól. Nem lenne helyes, ha erre próbálnánk a gondolatmenetet kifuttatni. De azért két dologra szeretném felhívni a figyelmet, ami nagyon fontos, és aminek ilyen közvetlen jelentősége van számomra. Több is volna, de ezt a kettőt emeltem ki.

Az egyik a munkaképes népesség, a nem aktív népesség felfogása és kezelése. Kornai korábbi gondolatmeneteihez kapcsolódóan itt is megjelenik a foglalkoztathatóság kérdése, a foglalkoztatáshoz szokott népesség fogalma, tehát lényegében a népességnek a foglalkoztatás szempontjából történő strukturálása – ami fájdalmasan hiányzik abban az esetben, amikor tömeges új munkahelyteremtésről beszélünk, így, per „tömeg”. Nem látszik, hogy a deklarációk mögött a munkahelyteremtési célok úgy lennének megfogalmazva, hogy figyelembe vennék ezt a fajta strukturálást.

A másik aktuális téma, amit szeretnék kiemelni, ami számomra nagyon izgalmas volt, az, ahogyan Kornai a telítődő és nem telítődő igények kérdését vizsgálja, nem szembeállítva, de egymás mellé téve ezzel kapcsolatban az oktatásügy és az egészségügy kérdését. A gazdaságpolitikával foglalkozók gyakran – amikor ilyen szerepben vagyok, akkor bevallom, én is – ezt a két szférát párhuzamosan kezelik, mint a társadalom két olyan rokon alrendszerét, amelyik az emberi léthez (vagy szűkebben a társadalmi státuszhoz vagy épp a munkavégző képességhez) kapcsolódik, és egyúttal közösségi fogyasztást generál. Eközben nagyon fontos az, hogy amikor reformokban gondolkodunk, abban, hogyan lehet ezeket a nagy rendszereket gazdaságilag és társadalmilag kezelni, akkor lássuk azt, hogy ez a két rendszer egymástól nagyon különbözik abból a szempontból, hogy az oktatási igények (bizony sokszor elég hamar) telítődnek, az egészségügyi igények viszont gyakorlatilag nem. Azt gondolom, hogy az egész délelőttöt el tudnánk tölteni azzal, hogy ezt a kérdést, illetve következményeit vitatjuk.

Én tehát igen fontosnak tartom ezt a könyvet. Örövendetesen sok új gondolatot

szolgált; nagyon örülök, hogy olvashattam. Zárásként még azt mindenképpen szeretném elmondani, hogy külön öröm és megtiszteltetés számomra, számunkra, hogy János a munkát a Rajk László Szakkollégiumnak ajánlotta, és hogy itt rendezhetjük meg ezt a

könyvbemutatót – ez kiemelkedően fontos esemény intézményünk életében. (Kornai János: *Gondolatok a kapitalizmusról*. Budapest: Akadémiai, 2011)

Chikán Attila

az MTA levelező tagja, közgazdász

Határtalan tudomány – a tudomány határai

A nagy fizikusok gyakran érdeklődtek a filozófia iránt. Így bizonyára megbocsátható, ha a recenzens mint fizikus vállalkozik ennek a tudományfilozófiai műnek az ismertetésére, amely egy 2008-ban tartott konferencia anyagát teszi közzé.

A „tudományfilozófia” különben nem a korszerű elnevezés, ma inkább a tudományok tudományáról beszélünk, ún. „tudománytanulmányokról” (*science studies*). A „határmunkálatok” ennek a része, amely elsősorban azzal foglalkozik, hogy meghúzza a határt a „tudomány” és „nem-tudomány” között (*ez az ún. demarkáció problémája*), de hasonlóan foglalkozik a tudományon belül az egyes szakterületek, irányzatok elhatárolásának kérdésével is.

A könyvben különben a bevezetón kívül tizenhárom tanulmány található, köztük Thomas F. Gieryn a határmunkálatok fogalmát bevezető 1983-as cikkének újraközlése is. A következőkben végigmegyek a könyv tanulmányain, mindegyik tartalmát egy-két mondattal ismertetve, jellemezve.

Gyimesi Júlia a pszichoanalízissel, pontosabban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a pszichoanalízis mennyiben tudomány, illetve, hogy egyáltalán a tudományhoz tartozik-e. Ez a „tudományhoz tartozás” a biológián, pontosabban a szexualitáshoz kötődésen ke-

resztül valósul meg. „... ezt a feladatot látta el a szexualitás elmélete, amely a 'szexuális ösztön' fogalmának előtérbe állításával biztosította a pszichoanalízis által leírt tudattalan biológiai színezetét, és ezzel elkötelezte az elméletet az említett tudományos materializmus mellett.” „A kulcsot a tudattalan átfogó elméletének tudományos recepciójához a materialista, biológiai lehorgonyzás jelentette.” Ugyanakkor: „A biológiai magyarázat valójában sokkal inkább ígéretként, mint valóban működő keretként funkcionált a pszichoanalízis történetében.” Jung szerepe viszont az volt, hogy „... elszakította a pszichoanalízist és a tudományos materializmust összekötő szálakat...”

Timár Andrea tanulmánya az angol irodalomtudomány irányzatait, egymással folytatott vitáit mutatja be. Ezek egyike az ún. kultúrákutató, amelynek egyik legfőbb jellemzője az interdiszciplinaritás, a legkülönbözőbb tudományterületek szempontjainak és ismereteinek figyelembevétele az irodalmi alkotások elemzésénél, értelmezésénél.

A határmunkálatokban előfordulnak ún. határtárgyak is, ilyen például a kutya, amely ténylegesen létezik, és olyan, amilyen (*ez a „Reálkutya”*), egy másik, ahogy a tudományban megközelítik („Szcientiokutya”) és végül van egy a népszerűsítő könyvekben, filmekben szereplő kutya, *ez a „Popkutya”*. Ezzel a kérdéssel foglalkozik *Mund Katalin*. A „határtárgy” különböző felfogásai, megközelítései természetesen átfedésben vannak egymás-

Magyar Tudomány

MAGSUGÁRZÁS ÉS KÉMIA
vendégszerkesztő: †Vértés Attila

Meglesz-e a Higgs-részecske?

Az Alföld ásványi kincse

A készletek általános elmélete

A jövő tudósai

2012•2